

درس خارج فقه مضرت آیت الله مسینی بوشهری (دامت برکاته)

موضوع کلی: فصل في شرائط الوضوء

تاریخ: ۸ بهمن ۱۳۹۷

موضوع جزئی: شرط نهم؛ مباشرت در افعال وضو - شرط دهم؛ رعایت ترتیب

مصادف با: ۲۱ جمادی الاولی ۱۴۴۰

سال تحصیلی: ۹۸-۹۷

جلسه: ۵۴

«الحمد لله رب العالمین و صلی الله علی محمد وآله الطاهیرین و اللعن علی اعدائهم اجمعین»

مرحوم سید (ره) در ادامه مسأله ۵۶۲، نوشته است: «و لو أمکن إجراء الغير الماء بيد المنوب عنه بأن يأخذ يده و يصب الماء فيها و يجريه بها، هل يجب أم لا؟ الأحوط ذلك و إن كان الأقوى عدم وجوبه لأن مناط المباشرة في الإجراء و اليد آلة و المفروض أن فعل الإجراء من النائب»^۱.

به نظر مرحوم سید (ره)، احتیاط [واجب] این است که اگر امکان داشت، نائب آب را در دست منوب^۲ عنه بریزد و بعد دست منوب^۳ عنه را که آب در آن ریخته است، به صورت و دست‌هایش بکشد؛ هرچند که اقوی این است که این کار واجب نیست زیرا ملاک در مباشرت، جاری کردن آب است [، یعنی مباشرت به کسی نسبت داده می‌شود که آب را بر اعضای وضو جاری می‌کند] و دست فقط ابزار و آلت است و فرض این است که فعل اجراء آب بر اعضای وضو، توسط نائب انجام می‌شود. [پس، آب ریختن در دست منوب^۴ عنه و کشیدن دست او بر صورت و دست‌هایش از جانب نائب، واجب نیست.]

به نظر می‌رسد که دلیل مرحوم سید (ره)، مبنی بر احتیاط در انجام وضو با دست خود منوب^۵ عنه، قاعده میسور باشد چون، همان‌طور که قبلاً اشاره شد، طبق قاعده میسور، مکلف آنچه از تکلیف را که انجام آن ممکن است، باید اتیان کند و نمی‌تواند با تمسک به اینکه چون انجام برخی از اجزای مأموریه ممکن نیست، باقیمانده را [که میسور است] نیز ترک کند. گاهی مکلف می‌تواند همه اجزاء وضو را مباشرة^۶ انجام بدهد که در این صورت، مباشرة^۷ وضو می‌گیرد و وضویش مشکلی ندارد، اما گاهی مکلف نمی‌تواند همه اجزاء وضو را مباشرة^۸ انجام بدهد که در این صورت، باید آنچه را که متمکن از انجام آن است، اتیان کند لذا در صورتی که شخص بتواند با کمک نائب، خودش دست به صورت و سایر اعضای وضو بکشد، باید این کار را بکند و لذا نائب باید دست منوب^۹ عنه را بگیرد و به صورت و دست‌هایش بکشد.

اما به نظر می‌رسد که تمسک به قاعده میسور در فرض مذکور، صحیح نیست چون تمسک به قاعده میسور برای نزدیکی بیشتر به مباشرت است، در صورتی که در فرض تمسک به قاعده میسور، نزدیکی به مباشرت در کار نیست و به تعبیر روشن‌تر، چه نائب همه افعال وضو را خودش انجام بدهد و چه نائب در دست منوب^{۱۰} عنه آب بریزد و منوب^{۱۱} عنه این کار را انجام بدهد، فرقی نمی‌کند و این‌گونه نیست که اگر نائب آب را در دست منوب^{۱۲} عنه بریزد و سپس دست منوب^{۱۳} عنه را بگیرد و به صورت و دست‌هایش بکشد، یک گام به مباشرت نزدیک‌تر باشد چون ملاک در مباشرت، اجراء آب بر اعضای وضو است و دست هیچ خصوصیتی ندارد و فقط جنبه آلیت دارد. بنابراین، فرقی نمی‌کند که نائب، خودش همه افعال وضو را انجام بدهد یا دست منوب^{۱۴} عنه را بگیرد و به

۱. سید محمدکاظم، طباطبائی یزدی، العروة الوثقی، ج ۱، ص ۲۳۴.

صورت و دست‌هایش بکشد. پس اثری برای ریختن آب در کف دست منوب‌عنه وجود ندارد چون دست یک ابزار است که موضوعیت ندارد و فقط طریقت دارد که این طریقت گاهی با دست و گاهی با چیز دیگری محقق می‌شود.

مرحوم سید (ره) در ادامه نوشته است: «نعم، فی المسح لا بدّ من كونه بيد المنوب عنه، لا النائب، فيأخذ يده و يمسح بها رأسه و رجليه و إن لم يمكن ذلك، أخذ الرطوبة التي في يده و يمسح بها و لو كان يقدر على المباشرة في بعض دون بعض، بعض»^۱.
مرحوم سید (ره) فرموده است که بله، مسح باید با دست منوب‌عنه انجام شود و با دست نائب انجام نشود. پس نائب دست منوب‌عنه را می‌گیرد و به وسیله آن سر و پاهایش را مسح می‌کند و اگر مسح با دست خود منوب‌عنه ممکن نباشد، نائب رطوبت را از دست منوب‌عنه می‌گیرد و با آن مسح سر و پاهایش را انجام می‌دهد و اگر امکان مباشرت در بعضی از افعال وضو از طرف مکلف وجود داشته باشد، ولی مباشرت در بعضی افعال دیگر ممکن نباشد، باید در آن مقداری که مباشرت ممکن است، خودش افعال وضو را انجام بدهد و در مقداری که مباشرت ممکن نیست، نائب بگیرد.

سؤال: دلیل لزوم مسح با دست خود منوب‌عنه [در صورت امکان] چیست؟

پاسخ: همان‌طور که سابقاً اشاره شد، مسح سر و پاها باید با رطوبت باقیمانده در دست و به صورت مباشرة انجام بشود. اگر قید مباشرت به سبب عجز ساقط شود، از باب قاعده میسور بقیه قیودی که برای مکلف میسور است، باید رعایت شود لذا در صورتی که نائب بتواند مسح را با دست خود منوب‌عنه انجام بدهد، باید دست منوب‌عنه را بگیرد و بر سر و پاهایش بکشد؛ بر خلاف غسل صورت و دست‌ها که در این دو لازم نیست که غسل حتماً با دست متوضی صورت گیرد. اما در باب مسح، اگر مسح با رطوبت دست خود متوضی ممکن باشد، حتماً باید با دست خودش انجام شود.

مرحوم آیت الله خویی (ره) در رابطه با غسل صورت و دست‌ها فرموده است که در حال اختیار نیز غسل با دست معتبر نیست و می‌توان با شیء دیگری آب را به صورت و دست‌ها رساند. بنابراین، وقتی در حال اختیار، غسل با دست معتبر نیست، به طریق اولی در صورت عجز، غسل با دست معتبر نخواهد بود.

اما اگر امکان مسح به وسیله دست منوب‌عنه به هیچ وجه ممکن نباشد، مثلاً دستش فلج شده باشد و امکان نداشته باشد که نائب با رطوبت باقیمانده در دست منوب‌عنه و دست وی مسح سر و پاها را انجام دهد، در این صورت، نائب رطوبت را از دست منوب‌عنه می‌گیرد و با آن مسح را انجام می‌دهد.

مرحوم سید (ره) در ذیل مسأله ۵۶۲ فرموده است که اگر امکان مباشرت در بعضی از افعال وضو وجود داشته باشد، ولی امکان مباشرت در بعضی از افعال دیگر وجود نداشته باشد، متوضی باید آن مقداری را که ممکن است، مباشرة انجام بدهد و مقداری را که ممکن نیست، نائب انجام بدهد. دلیل این حکم نیز قاعده میسور است.

العاشر: «الترتيب؛ بتقديم الوجه ثمّ اليد اليمنى ثمّ اليد اليسرى ثمّ مسح الرأس ثمّ الرجلين و لا يجب الترتيب بين أجزاء كلّ عضو. نعم، يجب مراعاة الأعلى فالأعلى؛ كما مرّ»^۲.

۱. همان.

۲. همان، ص ۲۳۵.

شرط دهم از شروط وضو ترتیب است؛ به این نحو که شستن صورت مقدم شود و سپس دست راست و بعد از آن، دست چپ شسته شود و سپس مسح سر و بعد از آن، مسح پاها انجام شود و ترتیب بین اجزاء هر عضو واجب نیست. بلکه، مراعات از بالا به پایین شستن واجب است؛ همان طور که سابقاً نیز به این مطلب اشاره شد.

ادله لزوم ترتیب در وضو گرفتن

بین فقها در رابطه با لزوم رعایت ترتیب در اعضای وضو تسالم هست. مرحوم صاحب جواهر (ره) در این رابطه ادعای اجماع محصل و منقول کرده است و بزرگان در کتبشان لزوم ترتیب بین اعضای وضو را تلقی به قبول کرده‌اند. مرحوم شیخ طوسی (ره) در خلاف، مرحوم سید مرتضی (ره) در انتصار، مرحوم سید ابن زهره (ره) در غنیه، مرحوم ابن ادریس (ره) در سرائر و مرحوم علامه (ره) در معتبر، منتهی و تذکره، گفته‌اند که لازم است که هنگام وضو گرفتن ترتیب بین اعضای وضو رعایت شود.

مرحوم صاحب جواهر (ره) نوشته است: «الترتیب واجب فی الوضوء؛ إجماعاً محصلاً و منقولاً مستفیضاً کاد یکون متواتراً کالسنة»^۱.

علاوه بر تسالم بین فقها و اجماع ادعا شده، روایاتی نیز وارد شده‌اند که بر لزوم ترتیب بین اعضای وضو دلالت دارند که این روایات دو دسته‌اند؛ دسته اول، روایاتی که بر این دلالت دارند که وضو از همان موضعی شروع شود که خداوند متعال به شروع از آن موضع دستور داده است و دسته دوم، روایاتی که به وظیفه کسی که هنگام وضو گرفتن ترتیب را رعایت نکرده باشد، اشاره دارند.

روایات دسته اول

روایت اول: عَنْ زُرَّارَةَ قَالَ: سَأَلَ أَحَدَهُمَا (ع) عَنْ رَجُلٍ بَدَأَ بِيَدِهِ قَبْلَ وَجْهِهِ وَ بَرَجْلَيْهِ قَبْلَ يَدَيْهِ؛ قَالَ: «يَبْدَأُ بِمَا بَدَأَ اللَّهُ بِهِ وَ لِيُعِدَّ مَا كَانَ»^۲.

روایت صحیح مذکور که زرارہ از امام باقر (ع) یا امام صادق (ع) نقل کرده است، بر این دلالت دارد که ترتیب در هنگام وضو گرفتن باید به همان کیفیتی باشد که خداوند متعال فرموده است. خداوند فرموده است: «...فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَ أَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَ امْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَ أَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ...»^۳. بنابراین، شخص نیز باید هنگام وضو گرفتن همان ترتیب را رعایت کند و آنچه را انجام داده است، اعاده کند.

روایت دوم: عَنْ زُرَّارَةَ قَالَ: قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ (ع): «تَابِعْ بَيْنَ الْوُضُوءِ كَمَا قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ. اِبْدَأْ بِالْوَجْهِ ثُمَّ بِالْيَدَيْنِ ثُمَّ امْسَحِ الرَّأْسَ وَ الرَّجْلَيْنِ وَ لَا تُقَدِّمَنَّ شَيْئاً بَيْنَ يَدَيْ شَيْءٍ تَخَالِفُ بِهِ أَمْرْتُ بِهِ فَإِنْ غَسَلْتَ الذِّرَاعَ قَبْلَ الْوَجْهِ فَأَبْدَأْ بِالْوَجْهِ وَ أَعِدْ عَلَى الذِّرَاعِ وَ إِنْ مَسَحْتَ الرَّجْلَ قَبْلَ الرَّأْسِ فَامْسَحْ عَلَى الرَّأْسِ قَبْلَ الرَّجْلِ ثُمَّ أَعِدْ عَلَى الرَّجْلِ؛ اِبْدَأْ بِمَا بَدَأَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ بِهِ»^۴.

۱. محمد حسن، نجفی [صاحب الجواهر]، جواهر الکلام فی شرح شرائع الإسلام، ج ۲، ص ۲۴۶.

۲. شیخ حر عاملی، وسائل الشیعة، ج ۱، کتاب الطهارة، ابواب الوضوء، باب ۳۵، ص ۴۵۰، ح ۱.

۳. «المائدة»: ۶.

۴. شیخ حر عاملی، وسائل الشیعة، ج ۱، کتاب الطهارة، ابواب الوضوء، باب ۳۴، ص ۴۴۹، ح ۱.

روایت اول: عَنْ مَنْصُورِ بْنِ حَازِمٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ (ع) فِي الرَّجُلِ يَتَوَضَّأُ فَيَبْدَأُ بِالشَّمَالِ قَبْلَ الْيَمِينِ؛ قَالَ: «يَغْسِلُ الْيَمِينَ وَ يُعِيدُ الْيَسَارَ»^۱.

روایت دوم: عَنْ الْحَلْبِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ (ع)؛ قَالَ: «إِذَا نَسِيَ الرَّجُلُ أَنْ يَغْسِلَ يَمِينَهُ فَغَسَلَ شِمَالَهُ وَ مَسَحَ رَأْسَهُ وَ رِجْلَيْهِ فَذَكَرَ بَعْدَ ذَلِكَ، غَسَلَ يَمِينَهُ وَ شِمَالَهُ وَ مَسَحَ رَأْسَهُ وَ رِجْلَيْهِ وَ إِنْ كَانَ إِثْمًا نَسِيَ شِمَالَهُ فَلْيَغْسِلِ الشَّمَالَ وَ لَا يُعِيدُ عَلَى مَا كَانَ تَوَضَّأً» وَ قَالَ: «أَتْبِعْ وُضُوءَكَ بَعْضَهُ بَعْضًا»^۲.

مرحوم سید (ره) در ادامه شرط دهم فرموده است که لازم نیست که در شستن اجزاء هر عضو از اعضای وضو نیز ترتیب رعایت شود، لکن شستن از بالا به پایین باید رعایت شود.

معنای کلام مرحوم سید (ره) این است که شخص هنگامی که وضو می‌گیرد، باید اعضای وضو را از بالا به پایین بشوید، لکن هنگامی که شخص عضوی را می‌شوید، لازم نیست که در شستن اجزای آن عضو ترتیب را رعایت کند؛ مثلاً هنگامی که شخص صورت خود را از بالا به پایین می‌شوید، لازم نیست که نخست سمت راست صورت و سپس سمت چپ صورت را بشوید و همچنین، لازم نیست که نخست ظاهر دست و سپس باطن دست را بشوید.

«الحمد لله رب العالمين»

۱. همان، باب ۳۵، ص ۴۵۱، ح ۲.

۲. همان، ص ۴۵۳، ح ۹.